

УДК 30.32: 908 (477)

Ірина Скакальська

ЕЛІТА: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті висвітлюється необхідність аналізу концепцій, які є теоретико-методологічною базою для дослідження провідної верстви. Здійснено теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів до проблеми дослідження еліти. Констатується, що дана тема знаходиться в стані теоретичної розробки.

Ключові слова: методологія дослідження, біографічний метод, просопографія, загальнонаукові методи, історична наука, еліта.

Серед низки пріоритетних тем історичних досліджень є вивчення елітарних верств населення. Незважаючи на те, що аналізу еліти присвячено ряд праць, проте їх методологічні аспекти потребують більш ґрунтовного підходу. Дослідження історії волинської еліти має здійснюватись у контексті сучасних методологічних підходів, звідси впливає актуальність проблеми. Терміном “еліта” позначають провідні верстви, які здійснюють керівництво в певних галузях суспільного життя. Залежно від того, які функції виконує еліта в суспільстві, її поділяють на політичну, економічну, духовно-інтелектуальну, мистецьку тощо.

Історіографія проблеми методології вивчення еліти є значною. Серед відомих науковців, що цікавилися політичною елітою: методологічними засадами діяльності, передумовами виникнення, становлення та розвитку, слід виокремити такі прізвища, як В. Парето та Г. Моска [1]. Цінними є підходи теоретиків української елітології В. Липинського та Д. Донцова [2]. Різні аспекти дослідження інтелігенції (інтелектуальної еліти) розглянуто в працях сучасних учених, зокрема, Г. Касьянова [3]. Більш конкретною з методологічної точки зору є робота Л. Скокової “Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід” [4]. У межах вітчизняних наукових пошуків необхідно зробити акцент на методологічні праці Л. Зашкільняка [5], Я. Верменич [6], Я. Калакури [7], Н. Яковенко [8] та інших.

Метою статті є вивчення і критичне переосмислення наукового доробку, присвяченого дослідженню еліти з історичної точки зору. Працюючи над проблематикою, авторка поставила перед собою наступні завдання: осмислити досвід учених з окресленої теми; розглянути наукові концепції щодо вивчення провідної верстви суспільства; доповнити методологію дослідження еліти.

Для вивчення еліти застосовується низка наукових методів. Спробуємо зупинитись на найвагоміших. Важливо наголосити на тому, що у сучасній історичній науці запанувала поліметодологія. Принаймні нині паралельно існують формаційний, цивілізаційний, модернізаційний, соціоантропологічний підходи в осмисленні історичного минулого. Спостерігається методологічний різнобій і в працях істориків. Змінюється погляд на світобудову. Світ представляється досліднику в усій своїй складності, не лінійності, багатомірності й одночасно цілісності, це змушує подивитися на хід історичного процесу з позиції багатоваріантності та альтернативності [9, с. 242].

Відповідно, у дослідженні були охарактеризовані різні наукові методи, які відрізняються рівнями охоплення явищ, які вивчаються. Своєрідність методів дослідження диктується особливостями об’єкту і предмету, роботи з джерелами. Сьогодні є популярними “змішані” методології. В розвідках, присвячених політичній еліті спостерігається відмова від ортодоксальності та догматизму в підходах до дослідження та навпаки переважає кумулятивна методологія, відбувається вихід за рамки предмету [10].

Особливі перспективи перед вивченням еліти відкриває біографічний метод. Так, здійснюючи біографічне дослідження авторка працювала з особистими документами.

Методика вивчення таких різнопланових документів суттєво відрізняється. Зокрема, біографічний – один із методів вивчення суб'єктивної сторони суспільного життя індивіда; він базується на особистих документах, у яких, крім опису певної соціальної ситуації, містяться також особисті погляди автора [11, с. 486]. Для біографічного методу характерне використання матеріалів, що стосуються особливостей життя людини, її розвитку як особистості, аналіз важливих подій у її дитинстві, юнацтві, навчанні та трудовій діяльності, внаслідок чого реконструюються характерні риси особистості [12, с. 59].

Дослідник Х. Буде виділив чотири основні типи біографічних досліджень: 1) професійні біографії; 2) реконструкція соціального досвіду і його смислових структур; 3) реконструкція особистого досвіду індивіда і домінуючих смислових структур; 4) емпіричні дослідження біографій у психології розвитку теорії особистості та психопатології [13, с. 20]. Для дослідження еліти найбільш придатною є методологія першого типу, тобто аналіз професійних біографій.

Разом з цим, біографічний метод може застосовуватися до вивчення історичних епох, суспільства, певних соціальних спільнот, до “відкритості” чи “закритості” в особливостях життєвого, творчого й інтелектуального шляху різних історичних персоналій [14]. Тенденцію до відкритості та індивідуальний шлях до неї можна прослідкувати не тільки у відомих політиків, але й у регіональних діячів.

У контексті неоднозначності оцінок, американський вчений Д. Дьюї, застерігає, що біографічний метод дуже часто ігнорує суспільні принципи та потенціал людських об'єднань. При цьому ризикує звести науку до просто хвилюючої розповіді, де в центрі поставлено героя, що йде попереду юрби і керує нею, а суспільне життя творить усього лише тло [15, с. 22]. Відповідно, авторка враховувала й ці моменти.

У дослідженнях такого характеру неможливо не використати метод особистих документів [4, с. 77]. Дослідниця зауважила, що кожен із різновидів особистих джерел має свої особливості, пов'язані з різними чинниками – мотивацією й умовами їх створення, адресатом тощо. Звичайно, що “проникнення в особисте життя цих жінок і чоловіків, знайомство з їхніми особистими щоденниками та приватною кореспонденцією становлять великий інтерес...” [14, с. 103].

Слід звернути увагу на те, що науковець М. Гончаренко поділяє автобіографічні тексти на дві групи: “службові” та “творчі”. До першої групи відносить тексти службового використання, формально складені, які писались обов'язково під час вступу до навчальних закладів і спілок, при наймі на роботу тощо. Ці тексти мали усталену, часом анкетовану форму.

“Творчий” тип автобіографічних текстів за структурою близький до літературного жанру. Це тексти вільні за формою та стилем викладу матеріалу, з особистісними акцентами на мистецьких, наукових, філософських та інших планах. Автобіографічні матеріали такого типу можуть бути як короткими, фрагментарними текстами, так і просторими, межуючи або переростаючи у мемуари, де акцент зміщено з власної особи на оточення [16, с. 222]. Як приклад, спогади – Ю. Шумовського “Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині” або автобіографічний твір У. Самчука “Юність Василя Шеремети” чи “На білому коні” та “На коні вороному”. Безумовно, слід зауважити на певній суб'єктивності цих особистих документів.

Досліджуючи діяльність представників еліти Волині, авторка знайомилась із різними текстами першої половини ХХ ст. Це були рукописи, машинописні або офіційно друквані документи, спогади, художні твори тощо. Адже, історик – це свого роду перекладач, котрий мусить розуміти “мову”, якою говорить джерело, тобто мусить знати ті змісти понять, що були в головах людей минулого [8]. Саме у таких джерелах була відображена суть періоду, який вивчався. На основі аналізу письмових матеріалів дослідниця намагалася відтворити особливості діяльності еліти того часу. Тому ми у дослідженнях використовували метод “текстової епохи” [17]. Поняття тексту, яке пояснюється за допомогою типології текстових епох та типів текстів, дозволяє по-новому подивитись на процес, як в наукових, так і в не

наукових знаннях “...в текстових епохах виражається специфічна поведінка творчої особистості” [17, с. 255]. У досліджуваний період були створені як оригінальні тексти, так і документи громадських організацій, політичних партій, органів влади, творцями та читачами яких виступала й еліта.

Особливого значення в дослідженні теми набуває просопографічний метод, який дозволяє реконструювати багатогранні аспекти життя та діяльності цілих династій з урахуванням всіх факторів, що впливали на формування особистості [18, с. 4]. Саме цей метод, наприклад, дозволив розкрити історію священницької родини Шумовських, що проживала на Волині, поблизу Дубно й виховала багатьох інтелігентів. Таким чином, просопографічний метод сприяє створенню колективних біографій, який кожному особу, що потрапила в поле наукової зацікавленості дослідниці, розглядає як особистість та індивідуальність. Навіть за відсутності достатньої кількості документального та нарративного матеріалу він дозволяє шляхом історичного аналізу реконструювати особистість у її громадському, суспільному і приватному житті, відтворити духовний світ індивіда [19].

Просопографія передбачає вивчення подій минулого та їхніх наслідків через людський чинник. Важливо досліджувати не лише якусь одну грань діяльності особи: політичну, громадську, публіцистичну, приватну чи культурницьку тощо, а в комплексі розкрити постать діяча. Тому завдання сучасного біографа полягає не лише в тому, щоб написати життєпис інтелігента, але прослідкувати, що впливало на його роботу, які мотиви вчинків, як позначалися історичні обставини на переконаннях та діях, якою була поведінка у різних життєвих обставинах, яким було оточення. Саме цим займається історична просопографія, вона є складовою біографії. Завдяки вивченню публіцистичної та наукової спадщини національної еліти ми змогли проникнути у пласти духовного світу особи.

Особливо цікавою, в контексті нашого дослідження, є праця російської дослідниці М. Петрової, яка вважає, що просопографія вивчає взаємостосунки всередині соціальних груп, традиції, які склалися, описує особистостей певної епохи, регіону. Це дозволяє написати детальні біографії, які показують та пояснюють їхнє особисте життя, так і зробити висновки щодо історії краю загалом, яка неминуче відображалась на окремих індивідах [20, с. 34].

Водночас вдаючись до використання просопографічного аналізу, особливу увагу необхідно звертати на ті критерії, за якими моделюється уявна соціальна група, аби не створити штучну модель, що не характерна для цієї історичної доби. Крім того, варто пам'ятати і про неможливість рівномірного включення в дослідження всіх членів групи, що вивчається через цілком прогнозований брак джерел, котрі б з однаковою точністю представляли кожного окремого члена групи.

Усвідомлюючи доцільність та враховуючи поширення інтересу до мікроісторії, авторка зосередила свою увагу на політичній історії не якоїсь відомої політичної сили чи знаного політика, а зупинилась на розгляді боротьби за незалежність народу на рівні родини (зокрема, Козубських чи Шумовських) [21, с. 13].

Звертаючись до висвітлення різних сторін біографій діячів Волині, авторка не могла оминати увагою особистих відносин, прикладів з буденних ситуацій, їхнього світогляду. У дослідженні провідної верстви корисною, на наш погляд, є думка сучасної української дослідниці О. Коляструк, згідно з якою “ігнорування таких характеристик людської історії, як світосприймання, система цінностей, способи поведінки перетворює історію на ігрову арену безособистісних абстракцій” [22, с. 175].

Як бачимо, люди не самі обирали свою долю, вона корегувалась різними обставинами. Гідним для наслідування є те, що вони в умовах чужоземного панування захищали свої переконання та ідеали, були справжніми провідниками нації. Дещо ідеалізований характер викладу є неодмінним супутником біографічних нарисів про людей талановитих, творчих й обдарованих [23, с. 3]. Слід зауважити, що біографістика подає більш поглиблену інформацію про окрему особу та її суспільну роль.

Зауважимо, що не менш важливим є дослідження джерельної бази. При цьому існуючі джерела треба розглядати не як усталену та непорушну систему, а як постійно змінюване, рухливе творіння. Наявні тепер джерела не є достатньо вичерпними і під час подальшого вивчення можуть відкритися досі невідомі. Таке налаштування дослідницьких пошуків дає змогу говорити про можливість наукового відкриття нових документів, версій дослідження. Науці відомі приклади цілковитої чи часткової втрати літературних пам'яток, тому їх пошуки є цілком виправданими та закономірними. Отже, підхід до аналізу джерельної бази, враховуючи не лише перелік наявних та досліджених документів, а й досі невідомі нові джерела є надзвичайно актуальним та перспективним [24].

Вивчаючи еліту ми свідомі того, “що жоден з методів не є універсальним і спроможним вирішити усі дослідницькі завдання” [5, с. 71]. Кожен з методів має свої переваги та недоліки. Тому, у статті охарактеризовано комплекс методів дослідження. Це дозволило висловити кілька міркувань: сьогодні ведеться активна робота щодо наукового обґрунтування діяльності еліти, зокрема, в історичній ретроспективі; національна еліта Волині міжвоєнного періоду ХХ ст. чітко заявила про себе як провідна верства; в Україні, поряд із іншими країнами, зроблені напрацювання щодо методологічного забезпечення дослідження еліти.

Потенціал подальшої розробки зазначеної проблеми ще далеко не вичерпаний.

Список використаних джерел

- Павко А. І. Біля витоків формування політичних концепцій елітаризму: В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс / А. І. Павко // Український історичний журнал. – № 2. – 2008. – С. 92. 2. *Новакова Н.* Роль еліти в українському державотворенні в інтерпретації В. Липинського та Д. Донцова / Н. Новакова // Суспільство: історія, методологія дослідження, практика. Матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції. – Тернопіль, 2004. – С. 167. 3. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 132 с. 4. *Скокова Л.* Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід / Л. Скокова. – К.: Інст. соціол. НАН України, 2004. – 245 с. 5. *Зашкільняк Л. В.* Вступ до методології історії / Л. В. Зашкільняк. – Львів, 1996. – 169 с. 6. *Верменич Я. В.* Системологія історичної локалістики: пошук парадигмальних орієнтирів / Я. В. Верменич // Український історичний журнал. – 2011. – № 5. – С. 120. 7. *Калакура Я. С.* Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни / Я. С. Калакура // Українознавство. – 2001. – №1. – С. 20. 8. *Яковенко Н. М.* Про методологію досліджень середньовічної і ранньомодерної історії України [Електронний варіант] / Н. М. Яковенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2000. – Вип. ХІ. – Режим доступу: <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/11/yakovenko.pdf> 9. *Калініченко В.* Інститут земельної громади в до колгоспному селі Наддніпрянської України (1917-1930 рр.) методологія дослідження / В. Калініченко // Матеріали ІV Волинської міжнарод. іст.-краєзнавчої конф., присвяченої 10-річчю заснування іст. ф-ту Житомирського державного університету ім. І. Франка: Зб. наук. праць. – Житомир, 2011. – С. 242. 10. *Чирікова А. Е.* Политическая элита в российских регионах, власть и политические институты. – дис. ... доктора. соц. наук: 23.00.02 Специальность: Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / А. Е. Чирікова – Москва, 2003. 11. *Кохановський В. П.* Філософія і методологія науки. Учебник для вищих навчальних закладів. – Ростов н/Д: Фенікс, 1999. – С. 486. 12. *Психологія*: Підручник / Ю. Л. Трофімов та інші – К.: Либідь, 2000. – С. 59. 13. *Пилипенко В. Є.* Владна еліта у контексті суспільного розвитку / В. Є. Пилипенко, Ю. О. Привалов та ін. – К.: ПЦ “Філіант”, 2008. – С. 20. 14. *Відкритість*. Суспільство. Влада. Від Нантського едикту до падіння комунізму / Автор-упорядник Е. Ле Руа Ладюрі у співпраці з Г. Буржуа. – Переклад з фр. С. Марічева. – К.: Ніка – Центр, 2008. 15. *Дьюї Д.* Моральні принципи в освіті / Д. Дьюї / Переклад з англ. М. Олійник. – Львів: Літопис, 2001. – С. 22. 16. *Гончаренко М. І.* Автобіографія як біографічне джерело [Текст] / М. І. Гончаренко // Укр. біографістика: зб. наук. пр. – К.: БТМ, 1999. – Вип. 2. – С. 222–223. 17. *Касавин І. Г.* Традиція чтіння (к типології текстів і текстових епох) / І. Г. Касавин // Філософія науки. Методологія і історія конкретних наук. Учебное пособие (книга для чтіння) [текст] / коллектив авторов. – М.: “Канон”, 2007. 18. *Березовська Т. В.* Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби / Т. В. Березовська: автореферат канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський національний ун-т ім. І. П. Мечнікова. – Одеса, 2003. – С. 4. 19. *Чубіна Т.* Просопографія як метод історичного дослідження (на прикладі роду Потоцьких) [Електронний варіант] / Т. Чубіна. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNU_ist/2009_2/materialy/2009_20 20. *Петрова М. С.* Просопографія как специальная историческая дисциплина. На примере авторов Поздней Античности / М. С. Петрова – СПб., 2004. – С. 34. 21. *Нові підходи до історіописання* / за ред. Пітера Берка; пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Ніка-Центр, 2010. – С. 13. 22. *Коляструк О.* Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О. Коляструк // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 175. 23. *Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності* / О. В. Даниленко, Л. В. Іваницька та ін. / За заг. ред. А. П. Коцура. – Київ-Чернівці: Книги – ХХІ ст., 2010. – С. 3. 24. *Нікітіна З.* Методи наукового відкриття в українознавстві [Електронний варіант] / З. Нікітіна. – Режим доступу: <http://ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1988>

Ирина Скакальская

ЭЛИТА: МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье освещается необходимость анализа концепций, являющиеся теоретико-методологической базой для исследования ведущего слоя общества.осу-

ществлен теоретический анализ отечественных и зарубежных подходов к проблеме исследования элиты. Констатируется, что данная тема находится в состоянии теоретической разработки.

Ключевые слова: методология исследования, биографический метод, просопография, общенаучные методы, историческая наука, элита.

Iryna Skakalska

ELITE: RESEARCH METHODOLOGY

The article highlights the need to analyze the concepts that are theoretical and methodological basis for research leading groups. The theoretical analysis of national and international approaches to research elite. Established that this theme is in a state of theoretical development.

Key words: research methodology, biographical method, prosopohrafiya, general scientific method, historical science, elite.